

פרשת ויקהל: שו"ת בשמים ראש, אחד מהראשונים או שקרן

בס"ד

פתיחה

בפרשת השבוע מופיעים החומרים מהם עשו את המשכן. בין שאר המרכיבים מציינת התורה (לה, ח), שיש לקחת בשמים הכוללים בשמים ראש, מר דרור, קינמון וקנה בושם. מה הכוונה בשמים ראש? נחלקו בכך הראשונים:

א. רש"י פירש, שהכוונה היא לבשמים חשובים, וכך כתב **האבן עזרא**, שצריך לקחת את ההתחלה (הראש) של כל בושם, כי זה החלק החשוב ביותר. ב. **הרשב"ם** פירש אחרת וכתב, שהכוונה לסוג של בושם שיוצא מהשרף של העץ. ג. **בדעת זקנים מבעלי התוספות** פירשו, שראש הכוונה תחילת החשבון, התורה מונה את סוגי הבשמים שהשתמשו לשמן המשחה:

"בשמים ראש. לפי שכתב לעיל בשמים לשמן המשחה פירש כאן הבשמים וסכום חשבונם, וראש הוא חשבון, כמו כי תשא את ראש בני ישראל תרגומו חושבן."

בעקבות התורה שמזכירה בשמים ראש, נעסוק השבוע בשו"ת בשמים ראש. השו"ת בשמים ראש התגלה בשנת התקנ"ג (1793), וכפי שנראה יש מחלוקת גדולה על אמינותו של הספר, יש שטענו שכתב אותו אחד מגדולי הראשונים ויש שכתבו שכתב אותו שאול ברלין שנטה לכפירה. נראה את הפסיקות ההלכתיות שלו הנתונות במחלוקת, והאם קיבלו אותו להלכה.

שאול ברלין

מי הוא שאול ברלין? שאול ברלין נולד בשנת הת"ק (1740) בפולין, לאביו שהיה רב העיר ברלין. הוא היה תלמיד חכם וקיבל סמיכה לרבנות כבר בגיל עשרים, ואף התמנה לרב קהילה בגיל עשרים ושמונה. לאחר מינויו לרב החל להתקרב לאנשי ההשכלה, תנועה שהתאפיינה גם ברצון לשחרור מהמוסדות הדתיים (לאו דווקא יהודים, בעיקר נוצרים). הוא כתב (אם כי לבסוף לא פרסם) בעילום שם את החוברת 'כתב ישר', שמבקרת בצורה צינית את הרבנים, הקבלה ומנהגי ישראל, וכך הוא כתב:

"האם בעט חלילה במנהגים הטובים והישרים כסיבוב כפרות בערב יום הכיפורים, בהכאת המן בפורים או באכילת ראש כבש וכרוב בראש השנה?! או התיר לאכול אגוזים לפני יום הושענא, או כפר (הס מלהזכיר) בסוד הנענועים בלולב?! לגלג על הדינים שהם פחותים במעלם ותלויים ברומו של עולם, כמו לנעול מנעל של ימין תחילה?!"

בשנת התקנ"ג (1793), הוציא לאור את השו"ת בשמים ראש. לטענתו הספר מקבץ שאלות ותשובות של הרא"ש (רבינו אשר), מכתב יד שהתגלגל לידי. הוא הוסיף לצד תשובות הרא"ש פירוש משל עצמו, שנקרא "כסא דהרסנא" (בארמית מאכל דגים). על הספר נתנו הסכמה **הנודע ביהודה והרב קלישר**, מגדולי הדור.

שו"ת זה שהוציא לאור שאול ברלין אשר נחשד כמשכיל, כלל גם מספר תשובות מוזרות, שנראה ששאול ברלין כתב אותן ולא הרא"ש, לכן קמו על הספר מערערים רבים שטענו שהתשובות מזויפות. הפוסקים נחלקו כיצד להתייחס לאותו השו"ת, יש שקיבלו אותו להלכה בגלל הסברות שבו, ויש שדחו אותו לחלוטין. נפתח במספר תשובות שעוררו את חשד הפוסקים:

1. איסור קטניות בפסח

הגמרא במסכת פסחים (לה ע"א) פוסקת, שרק מאכלים מחמשת מיני דגן מחמיצים, ואילו אורז וקטניות לא מגיעים לידי חימוץ. בעקבות כך פסקו להלכה **הרמב"ם** (חמץ ומצה ו, א) **והרא"ש** (ב, יב), שמותר לאכול אורז וקטניות בפסח, וכך הכריע להלכה בעקבותיהם **השולחן ערוך** (או"ח תנג, א).

אמנם כידוע כפי שנפסק **ברמ"א** (שם), מנהג האשכנזים שלא לאכול קטניות בפסח ממספר טעמים: א. **תרומת הדשן** כתב (ס' קיג), שבגלל שהקטניות דומות לחיטה, שעורה וכדומה, יש חשש שיתערבו בתוך הקטניות מינים שכן מחמיצים, ויעברו על איסור אכילת חמץ בפסח. ב. טעם דומה כתב **המהרי"ל** (מאכלות אסורות בפסח), שבגלל שתבשילי הקטניות דומים לתבשילי החיטה, יש חשש שאנשים יטעו ויחשבו שמותר להכין גם תבשיל מחיטה.

כיצד מחבר השו"ת **בשמים ראש** התייחס לאיסור קטניות בפסח? הרי כפי שראינו הרא"ש פסק שמותר לאכול קטניות בפסח. בשו"ת (ס' שמח) נכתב, שמדובר במנהג של קראים, והמחמירים עתידים לתת את הדין על כך שהם מחמירים על הציבור ללא צורך, דבר שפוגע בעניים שאין להם מה לאכול בפסח, ובלשונו:

"ומה ששאלת בדבר הקטניות והאורז בפסח, שמקצת רבני אשכנז אוסרים. **תשובה**: זרות הוא זה, שהדבר מפורש בגמרא להיתר, ואין לנו לחפש טעות וזכות למה שעשו מקצת אנשים, וקרוב הדבר שמהגירושים והבלבולים נשתקע עניין זה, שהגירוש הראשון למונסיין היה גם כן בתוכם עדה של קראים והם לא ידעו שום חילוק בין לחם ללחם... אבל אנו חלילה לאסור דברים המותרים חנם, והמחמירים עתידים לתת את הדין."

הסיבה שהתשובה עוררה את החשד הפוסקים, שמדובר במנהג שאין לו מקור בגמרא (ואדרבה הגמרא מתירה בפירוש), לכן מסתבר שאדם שמתנגד לרבנים יתקוף אותו. **הבית מאיר** (או"ח תנג, א) למשל כתב על התשובה הזאת, "שלא מפי הרא"ש יצאו דברים אלו". אמנם יש לומר, שתשובה זו לא מאוד מוזרה, וגם היעב"ץ ביקר מנהג זה של הקטניות שפגע לעיתים בעניים.

2. מאבד עצמו לדעת

תשובה תמוהה הרבה יותר היא התשובה של מאבד עצמו לדעת, והראייה לכך ש'בהיברו בוקס' (hebrewbooks) מובאים הרבה כתבי יד של ספרים מכל הדורות. בכתב היד של השו"ת בשמים ראש התשובה שעוסקת במאבד עצמו לדעת הושמטה מהספר על ידי העורכים. לעומת זאת בכתב יד שונה שנמצא באוצר החכמה, התשובה דווקא כן מופיעה. דבר זה מעיד על הוויכוח הגדול שהיה סביב הספר והתשובות שיש בו.

הגמרא במסכת בבא קמא (צא ע"ב) לומדת מהפסוק 'אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש', שאסור לאדם להתאבד. כפי שכתבו הפוסקים במהלך הדורות איסור זה חמור מאוד, בגלל: "שאינן נפשו של אדם קניינו, אלא קנין הקדוש ברוך הוא (רדב"ז סנהדרין יח, ו)", לכן אין לאדם זכות לפגוע בעצמו.

בשל החומרה הגדולה של ההתאבדות נכתב בברייתא (אבל רבתי, ב), שלא מתאבלים על אדם שהתאבד, וכך נפסק **בשולחן ערוך** (יו"ד שמה). אולם, במקרה יש אפשרות לומר שאותו האיש לא איבד את עצמו לדעת, מותר לבני המשפחה להתאבל עליו. למשל, אם מוצאים אדם תלוי על חבל, אז לא מניחים שהתאבד מתוך מחשבה, אלא שנהיה חולה נפש באופן זמני ולכן התאבד.

א. מה דינו של אדם המאבד עצמו לדעת מחמת קשיי פרנסה? בשו"ת **בשמים ראש** (ס' שמה) דן בשאלה זו. לא זו בלבד שכתב שמותר להתאבל על אדם כזה, אלא שמי שמתאבד בגלל קשיי פרנסה כלל לא עובר על איסור. מתי לשיטתו אדם עובר על איסור מאבד עצמו לדעת? רק כאשר אדם מזלזל בעולם שהקב"ה ברא וחושב שאין בו ממש, ובלשונו:

"אשר שאלת באחד חסר לחם שהלך בפני שניים ואמר מאסתי בחיי ואבד עצמו, אם רשאים קרוביו להתאבל. **תשובה**: עניין המאבד עצמו לדעת הוא המבעט בטובה ושונא את העולם כמקצת הפילוסופים שעושים כן להמרות פי עליון... אבל מי שבצרת נפשו לא יוכל לסבול - אין ספק שאין בזה שום איסור."

ב. תשובה זו עוררה רבים כנגדו, שטענו בעקבות כך שהוא מזויף. שהרי לא יתכן לומר, שאדם שקשה לו בחיים יוכל להתאבד. ראיה כנגדו הביא **החתם סופר** (יו"ד ב, שכו), מדברי הגמרא במסכת עבודה זרה (יח ע"א). הגמרא מספרת, שכאשר לקחו הרומאים את רבי חנינא בן תרדיון ושרפו אותו באש, הם שמו לו על הלב ספוגים של מים, כדי שהוא לא ימות מיד ויסבול.

תלמידיו שנכחו במקום השריפה הציעו לו, שיעשה פעולות שיזרזו את מותו ויביאו קץ לייסוריו. השיב להם רבי חנינא בן תרדיון: "מוטב שיטלנה מי שנתנה (= הקב"ה) ואל יחבל הוא בעצמו". אמר החתם סופר, הרי רבי חנינא בוודאי סבל ייסורים גדולים כאשר נשרף, ולמרות זאת סירב לזרז את מותו, מוכח שגם כאשר אדם סובל ייסורים גדולים, אסור לו להתאבד, וכן פסקו להלכה גם **הבן איש חי** (רב פעלים ג, כט), **הרב עובדיה** (יב"א יו"ד ב, כד) ועוד רבים (ועיין הערה¹).

3. תפילת מוסף לנשים

עד כה ראינו מקרים בהם דחו את דברי הבשמים ראש, אמנם יש לא מעט פוסקים שטענו שגם אם זהותו של מחבר הספר מוטלת בספק, עדיין יש להתייחס לתוכן התשובה, ואם יש בתשובה הגיון, אז ניתן לפסוק אותה להלכה. אחד מהפוסקים המרכזיים והגדולים שנקטו בגישה זו במספר מקומות, הוא **רבי עקיבא איגר**.

הגמרא במסכת ברכות (כ ע"ב) פוסקת, שנשים חייבות להתפלל בכל יום למרות שמדובר במצוות עשה שהזמן גרמא ממנה נשים פטורות, מכיוון שמטרת התפילה היא לעורר רחמי שמיים, וגם נשים צריכות לעורר רחמי שמים. כאשר הגמרא דנה האם נשים חייבות בתפילה, היא דנה בתפילת שחרית ומנחה (ובעריבת יש מחלוקת), אולם מה דינה של תפילת מוסף?

התוספות כתבו (כו ע"א ד"ה איבעיא), שתפילת מוסף אינה משום רחמים, אלא משום 'ונשלמה פרים שפתינו', כלומר מכיוון שבזמן הזה אין בית מקדש ואין קורבנות, התפילה מהווה תחליף לקרבן מוסף. המשנה במסכת שקלים (א, ג) כותבת, שאת הקורבנות היו קונים באמצעות כספי מחצית השקל שהגברים בעם ישראל היו מתנדבים כל שנה לפני חודש ניסן.

א. בעקבות כך טען בשו"ת **בשמים ראש** (ס' פט), שבעיקרון נשים פטורות מלהתפלל תפילת מוסף, שהרי אם הטעם שמתפללים תפילת מוסף הוא כתחליף לקורבנות, נשים שלא נותנות מחצית השקל לקנות את קרבן המוסף והן לא חלק מהקרבן, אין טעם שיתפללו תפילת מוסף שנתקנה במקום הקרבן. **רבי עקיבא איגר** (מהדו"ק ס' ט) הסכים עם הבשמים ראש, וכך הוא כתב:

"לכאורה נראה דנשים פטורות מתפילת מוסף, כיוון דנשים לא היו שוקלות (= לא היו נותנות מחצית השקל) אין להם חלק בקרבנות ציבור, וכן משמע בתשובת בשמים ראש ס' פט, עיין שם."

ב. גם על דברים אלו הקשו האחרונים. **הרב ספקטור** (באר יצחק ס' כ) תמה על דבריו, שהרי לפי שיטתו לכאורה גם כהנים, לווים וגברים מתחת לגיל עשרים פטורים מלהתפלל תפילת מוסף, כי הם פטורים מלתת מחצית השקל, והגמרא במסכת סוכה (נג ע"א) כותבת, שרבי יהושע בן חנניה שהיה לוי הלך להתפלל תפילת מוסף! אם כן, מדוע בכל זאת הן חייבות בתפילת מוסף?

א. בשו"ת **עמודי אור** (ס' ז) תירץ, שגם אם הן לא משלמות על הקרבן, עדיין הם שייכות בו כי הן חלק מעם ישראל, ולכן הן צריכות להתפלל מוסף. ראיה לשיטה זו הביא **הרב אשר וייס** ('חיוב תפילה בנשים'), מכך שנשים חייבות להגיד את פרשת קרבן התמיד כל בוקר (או"ח מז), למרות שהן לא נותנות כסף לקרבן התמיד. ב. אפשרות נוספת לתרץ הביא **הרב אשר וייס** (שם), שמכיוון שנשים חייבות בשאר תפילות, פסקו חכמים שהן חייבות גם בתפילת מוסף ולא חילקו בין התפילות (ועיין בדף לפרשת כי תשא שנה ד').

זיוף הלמוד הירושלמי

אירוע נוסף גדול של זיוף שאירע, הוא זיוף התלמוד הירושלמי על מסכת קודשים. לאורך שנים הייתה מחלוקת גדולה בין הרבנים, האם קיים סדר קודשים על התלמוד הירושלמי. בשנת תרס"ו (1905) הדפיס אדם בשם שלמה אלגאזי כתב יד של סדר קודשים של הירושלמי, ועליו פירוש שהוא כתב 'חשק שלמה'.

כצפוי הדבר עורר רעש רב, ויש שטענו שהחפץ חיים בעקבות כך התחיל להניח גם תפילין של רבינו תם כי כך מופיע בירושלמי (אם כי נראה שהשמועה מוטעית). למרות הגאונות של המחבר, והעובדה שהוא הצליח לרמות לא מעט רבנים חשובים, כאשר הספר הובא לפני גדולי רבני אירופה הרוגוצ'ובר ור' מאיר שמחה הם שללו את הכתב, וכתבו שהוא מזויף ואין להסתמך עליו.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה שעוד אנשים יקראו...²

¹ אמנם תשובת הבשמים ראש קשה מסברא, אבל נראה שדווקא שמהגמרא בעבודה זרה אין כלל ראיה לחתם סופר, ואדרבה מדובר בראיה כנגדו. רבי חנינא בן תרדיון לא כתב שהקב"ה צריך לקחת את נשמתו של אדם, אלא שמוטב שהקב"ה ייקח את הנשמה, משמע שאין בכך איסור ממש, אלא מידת חסידות בלבד. מה עוד, שקשה לומר שתלמידיו של רבי חנינא בן תרדיון היו כל כך בורים וחשבו שאין בכך איסור, אלא מוכח שזה לא ממש איסור, ולכן ניסו לשכנע אותו לנהוג כך (וכך פירש **הרב אלישיב** (מובא בחישובי חמד שם)).

² מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com